

Guide

til brug af visuelle støttesystemer i skolen

**Den Mangfoldige
Folkeskole**

Kære lærer, pædagog, leder og vejleder på de nordjyske skoler

Denne guide er skrevet med henblik på at give enkelte og lettilgængelige svar på, **hvorfor** det giver mening at anvende visuelle støttesystemer i børn og unges lærings- og udviklingsmiljøer, samt **hvordan** visuelle støttesystemer kan anvendes på en meningsfuld og givende måde, der kan understøtte fællesskabernes mangfoldighed. I sidstnævnte afsnit vil der undervejs være refleksionsspørgsmål, som du/I kan anvende i jeres pædagogiske og didaktiske planlægning af og arbejde med værktøjerne.

Hvis du som læser gerne vil vide mere om emnet, så er der bagerst i denne guide en oversigt med relevante henvisninger, der på forskellig vis uddyber de emner som denne guide berører.

Hvorfor giver det mening at anvende visuelle støttesystemer?

Visuelle støttesystemer, herunder piktogrammer, kan være gavnlige i undervisningen og i læringsrummet af flere grunde og med flere fordele.

Der har i mange år været tradition for, at piktogrammer og visuelle støttesystemer er blevet brugt indenfor specialområdet, men særligt de seneste år er der kommet et øget fokus på, at det giver mindst lige så god mening at anvende sådanne i den almene praksis til *alle* elever.

Eksekutive funktioner – hjernens dirigent

I dag er der, bl.a. gennem kognitionsforskningen og neuropædagogikken, kommet meget viden om og dermed større fokus på, hvorfor og hvordan alle børn og unge kan profitere af visuelle støttesystemer. Særligt ét vidensfelt har været med til at belyse dette. Det handler om forskning af de eksekutive funktioner - funktioner, som sidder i hjernens frontallapper i det *præfrontale cortex*.

De eksekutive funktioner, som man også kan kalde en slags dirigent for hjernen, dækker (kort forklaret) særligt fire funktioner:

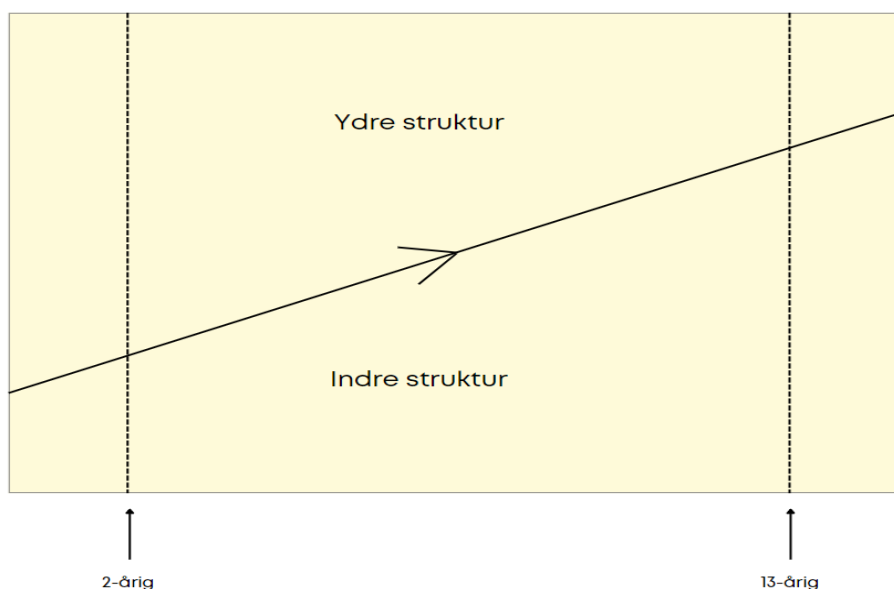
- 1) At få en idé
- 2) At planlægge udførelsen af idéen
- 3) At udføre idéen efter hensigten
- 4) At evaluere og tage ved lære af gennemførelsen.

Begrebet "idé" skal i denne sammenhæng forstå meget bredt. Det vil sige, at en idé fx kan være "at børste tænder", "at gå roligt ud til frikvarteret", "spise madpakken ved bordet" osv. Det kan umiddelbart synes som "simple" funktioner, men oversat i en almindelig hverdag, så strækker disse funktioner sig langt ind i næsten alle opgaver; og særligt de opgaver og aktiviteter som skolen repræsenterer, og de kompetencer som tilstræbes i skoleregi. Det er f.eks. (fordelt over stor

aldersspredning) evner til at "starte på en opgave", "træffe beslutninger", "afslutte opgaver", "hukommelse"; herunder fx også "finde ting/undgå at miste ting", "huske datoer, tidspunkter, regler, mm), "holde fokus/opmærksomhed/koncentration", "administrere energiniveau", "følelsesregulering", "turde prøve nye og ukendte ting". Listen er lang, og dette er blot eksempler.

Netop de eksekutive funktioner er lang tid om at modnes. Derfor giver det god mening, at der i en pædagogisk og didaktisk sammenhæng kontinuerligt tages højde for, at elevernes hjerner er "umodne".

Indenfor forskningen af dette felt siges det, at disse funktioner først endeligt er på plads efter teenageårene, og kønsdifferentieret ligger det for nogle godt oppe i 20'erne. I hverdagspraksis betyder det altså, at når vi gerne vil noget med eleverne, og endnu vigtigere; når vi gerne vil have *dem* til noget, så er vi nødt til at tage højde for, hvad deres hjerner reelt er i stand til. Det betyder helt konkret, at når vi skal tilrettelægge pædagogiske og didaktiske aktiviteter, så bliver det afgørende, at vi (også) tager højde for hvor meget indre styring og struktur, eleverne selv er i stand til at mestre, og dermed hvor meget de har brug for støtte og struktur igennem det ydre. Det kan fx ske igennem visuelle støttesystemer (Fleischer & From, 2015).

Figur: Eksekutive funktioner hos børn og unge. Fra (Fleischer & From, 2015)

Fællesskabets betydning

Den aktuelle udviklings- og neuropsykologiske samt motivationsforskning giver os ligeledes viden om og forståelse for, hvad elever har behov for, for at kunne indgå i, bidrage til og profitere af deltagelse i skolens lærings- og udviklingssammenhænge.

Det har nemlig (også) afgørende betydning, at den enkelte elev føler samhørighed i og med fællesskabet, hvilket både dækker sociale og faglige fællesskaber (Deci & Ryan, 2000), (Klinge, 2018), (Ravn 2021).

I projektet Den Mangfoldige Folkeskole står børnesynet tydeligt som det bærende fundament. Dette er selvfølgelig formuleret på baggrund af samme forskningsmæssige og teoretiske ramme som denne guide også tager sit afsæt i. Forståelsen af, at *børn gør det godt, hvis de kan* (Greene, 2018), er således det bærende afsæt; også som en del af begrundelsen af, hvorfor visuelle støttesystemer anvendes i *fællesskabet* fremfor til den enkelte elev. Det vil altså sige, at foruden at de visuelle støttesystemer i henhold til viden om de eksekutive funktioner, kan understøtte alle elever, så er der også en faglig ræson i, at sådanne systemer anvendes i fællesskabet fremfor til den enkelte, således mangfoldigheden inkluderes (og ej blot integreres) i fællesskabet (Fisker, 2014).

Med dette in mente er der således flere elementer som visuelle støttesystemer kan understøtte:

Struktur og forudsigelighed: Ved at visualisere dagens program og generelle forventninger kan eleverne bedre forstå, hvad der skal ske, og hvad der forventes af dem. Dette kan give en følelse af sikkerhed og forudsigelighed, som kan være særligt vigtig for børn, der har svært ved fx overblik, forandringer og skift.

Støtte til indlæring: Visuelle støttesystemer kan gøre komplekse opgaver og aktiviteter mere forståelige ved at bryde dem ned i mindre, håndterbare dele. De

kan også hjælpe med at forklare og fastholde sekventielle processer, som kan være svære at forstå gennem verbal instruktion alene.

Fremmer selvstændighed: Ved at bruge visuelle støttesystemer kan eleverne lære at udføre opgaver selvstændigt uden konstant og/eller gentagen voksenvejledning. Dette kan styrke deres selvtillid og fremme deres udvikling af selvstændighed.

Deltagelsesmuligheder: Piktogrammer og visuelle støttesystemer kan være ét element, som kan understøtte at skabe øgede deltagelsesmuligheder for alle elever i klasseværelset, uanset deres fx sprogfærdigheder eller læringsbehov.

Ved at anvende disse værktøjer kan lærere og pædagoger altså skabe et mere støttende, inkluderende og deltagelsesunderstøttende læringsmiljø for *alle* elever. Det er dog vigtigt at huske, at disse værktøjer skal implementeres fagligt velovervejet og konsistent for at være mest effektive, og at det vil som oftest være nødvendigt at tilpasse den enkelte skole; tillige i nogle tilfælde den enkelte klasse. Sidstnævnte vil vi derfor udfolde i kommende afsnit om *hvordan* visuelle støttesystemer kan anvendes.

Hvordan visuelle støttesystemer anvendes

Implementering af piktogrammer og visuelle støttesystemer indebærer, at de bruges på en måde, der er passende og meningsfuld for den enkelte skole, klasse og/eller læringsmiljø. For eksempel skal piktogrammer være let genkendelige og relevante for det, de repræsenterer. Hvis et piktogram er forvirrende eller misvisende, mindskes effekten, og i værste fald kan det være mere skadeligt end hjælpsomt. Dette aspekt har været tillagt stor betydning i processen med at få skabt pakkerne med de visuelle støttesystemer i Den Mangfoldige Folkeskole. Derfor har der undervejs også været flere feedback og feedforward-runder med forskellige aktører fra praksis samt en afprøvningsperiode på skoler fra forskellige nordjyske kommuner. Deres erfaring er anvendt som en integreret del af denne guides **Hvordan**.

Konsistent brug af disse værktøjer er også afgørende. Hvis piktogrammer og visuelle støttesystemer kun bruges lejlighedsvis, kan det skabe forvirring eller usikkerhed. Elever har brug for stabilitet og forudsigelighed, især når de lærer nye færdigheder eller systemer. Ved konsekvent at bruge disse værktøjer kan eleverne begynde at forstå og forudse, hvad der kommer til at ske, hvilket kan reducere usikkerhed og angst samt forbedre deres evne til at lære og tilpasse sig.

Når værktøjerne/systemerne ikke bruges konsistent, kan eleverne begynde at ignorere dem, da de ikke ser dem som en pålidelig kilde til information. Dette kan underminere deres effektivitet og gøre det sværere for eleverne at drage fordel af dem. Ligeledes vil nogle eleverne ydermere kunne bruge unødigt energi på at forstå hvorfor, at de fx ikke anvendes af matematiklærer Lise på samme måde som de gør af dansklærer Bo. Og på den måde vil eleverne gå glip af de mange muligheder visuelle støttesystemer kan skabe for øget deltagelsesmuligheder.

Pædagogik og didaktik som det bærende og afgørende

Endelig er det vigtigt at huske, at mens piktogrammer og visuelle støttesystemer kan være meget gavnlige, er de ikke en erstatning for god undervisning og støtte fra voksne. De er derimod værktøjer, der kan hjælpe med at forbedre kommunikationen og læringen samt understøtte den tilsigtede pædagogisk og didaktik, men de skal bruges i sammenhæng med andre strategier og tilgange for at være effektive og skabe kvalitet.

Kære lærer og pædagog

Vi anbefaler, at I husker på, at systemerne virker bedst og har den mest optimale effekt for børnenes deltagelsesmuligheder når I professionelle er enige om, og har en fælles aftale/forståelse for, hvorfor I anvender dem og hvordan I anvender dem.

Der er mange skift for eleverne på en helt almindelig skoledag, og på samme vis i løbet af et helt skoleliv. Visuelle støtter kan være ét af de steder, hvor eleverne oplever genkendelighed samt hvor vi professionelle voksne kan sikre en kontinuitet, så eleverne ikke skal bruge kræfter på at afkode og orientere sig. Kræfter som eleverne derfor i stedet kan bruges på de tiltænkte læringsaktiviteter samt de sociale elementer, som er en forudsætning at skabe for at vi lykkes med skolens kerneopgave.

Refleksionsspørgsmål til lærere og pædagoger

- **Mål og Formål:** Hvordan definerer vi målene med visuelle støttesystemer i vores klasse, og hvordan sikrer vi, at de understøtter vores pædagogiske og didaktiske intentioner?

- **Implementering:** Hvordan implementerer vi visuelle støttesystemer i dagligdagen fx anvendelse af farvekoder samt ophæng af støtterne, og hvilke udfordringer møder vi i processen?
- **Vores opstart:** Hvilke elementer vurderer vi, at vi vil starte med at implementere; og hvorfor? Og hvordan sikrer vi, at vi løbende implementerer de relevante systemer tilpasset målgruppen ift. hensigt og taksonomisk niveau?
 - Det kunne fx være, at man i indskolingen anvendte udvalgte arbejdsformer på piktogrammer, som så blev udvidet i niveau i takt med at eleverne kom på mellemtrinnet og i udskolingen. På den måde bliver systemerne genkendelige og dybbelært, men løbende justeret ud fra den konkrete målgruppes niveau.
- **Evaluering:** På hvilken måde evaluerer vi effekten af de visuelle støttesystemer, og hvordan justerer vi dem baseret på elevernes feedback og vores observationer?
- **Deltagelsesmuligheder:** Hvordan sikrer vi, at vores visuelle støttesystemer er inkluderende, skaber deltagelsesmuligheder og understøtter alle elevers læring og trivsel?
- **Dynamisk og vedkommende:** Hvordan arbejder vi løbende og i fællesskab med at sikre, at systemer er indtænkt i vores pædagogiske og didaktiske refleksioner samt den konkrete forberedelse til undervisningen, så de bliver en del af den daglige undervisning og udførelse, og ikke blot som en appendiks, der "skal" gøres for synets og/eller systemets skyld?

1-2 3, hvordan kommer vi konkret i gang?

1. **Start med Planlægning:** Identificer de daglige rutiner, lektioner og aktiviteter, som skal være en del af jeres faste rutiner med visuel støtte.
2. **Skab jeres eget system:** Beslut sammen et system for hvordan piktogrammerne skal anvendes og opbevares i klassen.
3. **Integrer i Dagligdagen:** Placer piktogrammerne synligt i klassen og brug dem til løbende at gennemgå dagens program, lektionens eller aktivitetens indhold.

- a. Beslut hvor de forskellige *støttere* skal være som en fast del af klassens indretning fx på en eksisterende ophængt eller særskilt tavle, væg eller dør
4. **Inkluder Eleverne:** Vælg hvordan I løbende vil sikre at piktogrammernes ophæng og synlighed – og konsistente brug på tværs af de voksne – giver mening for eleverne, og inddrag deres perspektiver i jeres egen løbende evaluering og systemisk "tjek ind" på jeres fælles og ensartede praksis i brugen af visuelle støtter.
5. **Faste aftaler og ruiner:** Lav bæredygtige aftaler for hvornår I på aftalte møder laver en systematisk og reflektiv opsamling på anvendelse og brugen af de visuelle støttesystemer. Det anbefales at dette gøres både på klasseteams, årgangsteams, i faser samt hele skolen; naturligvis tilpasset skolens struktur.

Kære leder

Når du som leder sammen med dit personale, skal i gang med den kultur- og praksisforandring, som det er at skulle integrere et system af denne art, så er det anbefalelsesværdigt, at du forinden gør dig nogle overvejelser om, hvorfor I skal i gang med denne proces, samt hvad der skal ske og hvordan.

Der kom en så væsentlig stor del af tilbagemeldinger fra de lærere og pædagoger, som afprøvede støttesystemerne i projektfasen, at det måtte have en plads i dette afsnit. De forklarede med 100% enighed om, at tiltag af denne type krævede, at ledelsen gik forrest, satte rammen og hjalp aktivt med at løse de løbende praktiske "bump" på vejen; både i før- og efter-fasen. Disse betragtninger er derfor gjort til en integreret del af nedenstående refleksionsspørgsmål, som er skabt til, at du som pædagogisk leder i folkeskolen kan anvende forinden og undervejs i processen.

Refleksionsspørgsmål til pædagogiske ledere

- **Kan jeg bære "hvorfor":** Føler du dig selv klædt på til at kunne lede og understøtte projektets "hvorfor"? Og hvis ikke, hvem kan så hjælpe dig med at blive klædt på?
- **Oppe fra eller nede fra?:** Er det vigtigt for mig, skolen og projektet, at det bliver en top-down eller en bottom-up proces – og hvorfor?
- **Forandringsvision:** Hvordan kommunikerer vi visionen for forandringen, og hvordan sikrer vi, at den er klar og meningsfuld for alle medarbejdere?
- **Medarbejderinddragelse:** På hvilke måder inddrager vi medarbejderne i forandringsprocessen, og hvordan fremmer vi ejerskab og engagement?
- **Understøttelse:** Hvilke "bump på vejen" og lidt større udfordringer vil/kan der opstå før, under og efterfølgende i den almindelig hverdag, hvor systemerne anvendes, som vi som ledelse skal hjælpe med?
- **Kompetenceudvikling:** Hvordan understøtter vi medarbejdernes kompetenceudvikling i forhold til de nye visuelle støttesystemer?
- **Evaluering og Feedback:** Hvordan etablerer vi en løbende evaluering af forandringsprocessen, og hvordan bruger vi feedback til at justere vores tilgang?

Litteraturliste

- Baden, S. S. (2023) *Visuel støtte til alle børn. En praktisk guide*. Dafolo
- Clasen, S. & Thomsen, K. T. (2019) *NEST METODER – Inspiration til inkluderende fællesskaber*. Dafolo
- Fisker, T. B. (2022) Det særlige og det fælles(skabende) i Hansen R. H. m.fl. (2022) *Fællesskabende didaktikker*. KvaN
- Fisker, T. B. (2014) *Den sårbare inklusion*. Dafolo
- Fleischer, A. V. & From, K. (2015) *Eksekutive funktioner hos børn og unge*. Dansk Psykologisk Forlag
- Greene, R. (2018). *Fortabt i skolen*. Pressto
- Hertz, S. (2012). *Diagnoser er ikke forklaringer*. Berlingske Tidende.15. januar 2012

Materialet er udarbejdet af

Anne Bøje Hejgaard

Lektor, UCN act2learn Pædagogik og Læring

for

